ЈОВАН ЧАЂЕНОВИЋ (Титоград)

МАРКО МИЉАНОВ О ПРОПАСТИ И ОБНОВИ СТАРЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Марко Миљанов је човјек, писац и мислилац дубоко укоријењен у народу, у патријархалном племенском друштву, аутентичан је израз народног духа. Велики је познавалац народног предања, митског слоја у њему, али и реалне објективне историје, прије свега прошлости свога племена, затим црногорске и српске, а донекле и арбанашке. Веома је поуздан свједок о томе како се у Црној Гори познавала, схватала и доживљавала стара српска држава, њена пропаст, косовски бој, стари владари и великаши, епоха робовања, и, најзад, вјековни снови о стварању и обнови старе државе и слободе.

У својим списима Марко Миљанов је ову тематику на различите начине освјетљавао или додиривао. У дјелу *Племе Кучи у народној йричи и йјесми* за косовску тематику мало је било повода. У дјелу постоје разни спомени и подсјећања на стару српску државу и истакнуте личности, почев од легенде о поријеклу Дрекаловића, који према једној потичу од Мрњавчевића, по другој од кћери цара Душана.[1] И називи појединих мјеста у овом дјелу везани су за

1. Марко Миљанов, *Племе Кучи у народној йричи и йјесми,* Титоград, 1967, I и II књига (скраћено: *ПК* I) 21.

личности из доба Немањића. Легенда говори да је локалитет Царине на Кому добио име по цару Душану, као и Цареви лучњаци, а село Коњуси названо је по царској ергели коња.[2]

У *Примјерима чојства и јунаштва,* у збирци анегдота о етичкој проблематици, за Косово још мање је било мјеста. Такође у дјелу о Арбанасима, у коме је говорено о животу сјевероалбанских племена и о борби хајдука у Старој Србији у другој половини прошлог вијека, није било ријечи о старој српској држави и Косову.

Дакле, у већим и обимнијим дјелима Марка Миљанова није дошла до изражаја тематика нашег средњег вијека. О овим питањима писац је чешће и више непосредно износио своје погледе и схватања у писмима или замишљеним разговорима са пријатељима. Највише пажње писац је поклонио старој српској држави, Косову и сродним темама у текстовима приватног, исповједног, мемоарског карактера, као и у завршном поглављу дјела *Племе Кучи у народној причи и пјесми* у коме говори о првом српском устанку, о слабљењу турске власти и о јачању Србије и Црне Горе, као и о надама српског народа у ослобођење и јединство.

Од истакнутих владара и других личности нашег средњег вијека спомињу се Сава Немањић, цар Душан, Вукашин и др. Писац је сматрао да није довољно учен да расправља о тим историјским темама, спомиње их само узгредно иако му је до њих било много стало.

Косовски бој схвата као крај славног периода у успону српског народа, као крај постојања српске државе, као њену гробницу. У његовим очима овај догађај се јавља као неки понор између »наше дивне царевине«, како писац назива стару српску државу, и вишевјековног периода робовања. И та два појма – стара српска држава и косовски бој у Марковим мислима јављају се као доминантни историјски симболи значајни за савремени живот и за будућност српског народа. Војвода је био страсно обузет, заокупљен нашом историјом, традицијом, помоћу њих је покушавао да схвати савремена збивања и будућност народа.

Према његовом схватању, прошлост и савременост су тијесно повезане. Он сматра да се вјечна стремљења нашега народа не могу остварити ако се не отклоне друштвени и историјски узроци, ако се не ишчупају коријени зла који су довели до пропасти старе државе на Косову. А они су: неслога, распре и мржња, појаве о којима се у Марковим записима много говори. Неслога и мржња судбински су

2. *ПК* I, 12.

везане за Србе, оне су њихови атрибути и проклетство. Ове појаве дошле су до изражаја још у вријеме Душаново, односно одмах послије његове смрти. Марко мисли да је српској неслози узрок себичност, тежња за влашћу и главарством. »Паклена себичност и грабња за првенство« одлика је многих главара,[3] као и владара који се боре за превласт своје династије у српском народу. Неслога међу Србима највише користи туђину, опомиње Марко.[4]

Неслога и мржња у српском народу и његовим државама толико су велике да би то »створено царство оборило и разбољело«.[5] И у Марково вријеме мржња међу Србима била је изразита појава.

Видим како најредује мржња
и како се међу Србе мложи.[6]

Своје нерасположење према овој појави писац истиче и наглашава на више начина, у стиху и у прози:

О, зли Срби, жалосна ви мајка
жељни ли сте крви међусобне,
никад ли ви не би доста тога.[7]

Најјачи израз мржње и неслоге, који је Марко тешко доживљавао и није могао да заборави, је црногорска похара Куча коју је 1856. године извршио војвода Мирко Петровић по наређењу књаза Данила. Писац опширно говори о овоме догађају, његовим актерима и посљедицама, који је имао одјека у читавом српском народу.[8] По његовим ријечима, похаром Куча оснажени су Турци, а поражени Црногорци у вријеме кад су Турци били уплашени од српске слоге и књаза Данила.[9]

Ова »лекција из историје« коју је војвода исписао на крају своје хронике о Кучима има трајан значај као опомена народу да памти и схвати поуке из прошлости.

Као противтежа мржњи и неслози у Марковим размишљањима јавља се слога. Она је за њега готово важнија него сила и снага.

На међану сила не добија
него слога и ошште преднуће (Леки Ивану).

---

3. Марко Миљанов, *Војводи Пеку Павловићу,* »Стварање«, Титоград, 1971, 12, 1515–1565 (скраћено: *ВПП,* 1525).

4. *ВПП,* 1527.

5. Марко Миљанов, *Племе Кучи у народној причи и пјесми,* завршно поглавље, рукопис, Музеј Марка Миљанова на Медуну (скраћено: *Завршно поглавље),* стр. 63.

6. *ВПП,* 1543.

7. *ПК* I, 101.

8. *ПК* II, 149.

9. *ПК* II, 169.

Као толики мислиоци прије њега, и Марко се пита: Откуд неслога која је постала особина Срба, за разлику од турске слоге:

сложни Турци, ūа се ūослушаше.[10]

Али и њих је у вријеме опадања моћи турскога царства разједала неслога. О томе пјесма каже:

Моје ūусле једном дочекаше
и неслоīу ūурску заūјеваше.[11]

Неслога као особина, одлика, проклетство одржава се и провлачи од времена старе државе. У прошлости била је погубна, а представља опасност за будућност. Том мишљу Марко Миљанов је био обузет, до ње је дошао на основу свога великог искуства и сазнања, под утицајем народне пјесме, Његоша и других наших писаца.

Марко Миљанов снажно наглашава потребу да се памти српска прошлост, како успон српске државе тако и пораз. Он сматра светом дужношћу Србина да не заборави историју, косовску традицију, витешка дјела предака. Каже да народ треба да чува спомен на претке и њихова дјела. Сматра да своју прошлост заборављају они којима је више стало до личне користи, до главарства и чинова него до народа. »Откуд мисле једни да ћемо заборавит своју царевину која се на крв добила, а на крв изгубила. Косово и муке послије њега зар да заборавимо. . .«[12]

Косово је духовни свјетионик, жива веза са прошлошћу, непрекинуто памћење. Марко Миљанов записује своје мисли у ноћним размишљањима о прошлости и будућности српског народа. То интензивно размишљање узбуђује и узнемирава писца. За њега је сјећање на Косово била вјечита опомена, морални императив према коме треба да се управљају нове генерације. Оцјењујући у једном тренутку владавину краља Милана у Србији и књаза Николе у Црној Гори као »назадак у српство«, резигнирано закључује: »Што да се ја срећи надам кад је у све српство нема, но се заборавише ране косовске«.[13]

Косово се одржава у сјећању народа као жалост за изгубљеним царством и палим јунацима. Али то је подстицај, опомена генерацијама, садашњим и будућим. Марко пише: »Кад се прво жали,

10. *ПК* I, 100.
11. *ПК* I, 228.
12. *ВПП,* 1530.
13. *Марко Миљанов књазу Николи,* Херцег-Нови, 26. I 1901. Рукописи Марка Миљанова, Музеј на Медуну.

пријед се потлашње поправи«,[14] што може да се схвати као опомена новим нараштајима.

Памћење народа је активно, немирно и трајно јер Косово доживљава и осјећа као *рану,* што је једна од кључних ријечи овога писца када је ријеч о косовској тематици. Спомиње *ране косовске, ране српске, братске, опште* и др. Са поносом Марко говори да наш народ »умије боловат за косовске ране и прегажено право. . . и (за) све друге изгубе ђе су се Србину догодиле«.[15]

Није познато да ли се израз *ране* Марку спонтано јавио као адекватан знак за његове доживљаје српског пораза или је на плодно тле његових емоција пала и никла Његошева ријеч. На другом мјесту Марко спомиње боловање српског народа за поразом и изгубљеном државом и слободом. »Има српски народ ошта боловат уопште и да му се не да(ј)е оно што није његово« – примјећује Марко у вези са причама о похари Куча. Дакле, *боловање* народа повезано је са ранама, оно продубљује памћење, а из овога се рађа жеља за борбом.

Да српски народ није заборавио прошлост, говори устанак шумадијске раје о коме Марко Миљанов пише опширно и са дивљењем. У завршном поглављу хронике о Кучима написао је читаво поглавље о Првом устанку који он назива »побуном раје шумадинске«. Српски устанак је био удар на турску царевину од којега се, каже Марко, она »разбољела«. Овај устанак је, по његовим ријечима, »наижешћи паклени гром кои је у турску царевину пуца«.[16]

Први устанак Марко схвата као неки пандан косовском боју. Овај догађај као да му је заклонио средњи вијек и стару српску државу. Први устанак он доживљава као неки почетак, као ослонац, наду да у нашем народу има снаге, воље и одлучности за борбу и побједу. Карађорђев устанак је подвиг и подстрек за остварење свенародног циља.

Побуна народа у Босни и Херцеговини други је велики примјер прегнућа и борбе нашега народа за слободу. Овај догађај имао је великог значаја у пишчевом животу и мислима. О њему је много говорио и писао. Желио је активно да учествује у устанку, али му нијесу омогућавале околности, књажева политика привидне неутралности Црне Горе и др.

Марко Миљанов је био идеолог борбе поробљеног народа, био је против оних људи који оправдавају неактивност генерација (»није се

14. *Завршно поглавље,* 54.
15. Исто, 30.
16. Исто, 69.

могло друкчије«). Иронично примјећује: »Сваке године очеви своијема синовима вијетају да те о идућем марчу на Косово да прежену Турке у Азију и ми наше царство да узмемо. Но пет стотина марчева прођоше, а Турци не ојдоше у Азију, ни ми на Косово, но се, гринтајући се међу собом, све једнога држимо: да се не може пријед док се не наредимо и не договоримо: Србија и Црна Гора, Арвацка и Бугарија. Једни веле не оће Србија, други вели нема чим Црна Гора«.[17] Узрок неактивности наших држава Марко види у себичности, у тежњи за влашћу, за престолом у држави након побједе над Турцима. То писац назива »паклена себичност и грабња за првенство«.[18]

Колико је судбина српског народа у живом сјећању Марка Миљанова види се из тога што каже да »ни тужет не умије(м) за ране одавно мученога српскога народа које су и земји дотужили«. Повијест о пропасти старе државе има адекватан, болан израз у тужаљци за покојником. Косовске ране су за хајдука Илију Куча у планини најстрашнија заклетва:

Е тако ми најљућије рана
срца моīа браће мученика
од Косоba које и сад трпе.[19]

Али српске ране нијесу смртне, њих лијече ратници, борци, јунаци који се свете насилницима. Својом борбом по Старој Србији хајдуци ублажују ране и уздисаје српскога народа.[20] Не зна се када су, након пораза на Косову, српски хајдуци почели да воде борбу против Турака. Хајдучка борба је наставак косовске битке која није завршена. Највише је хајдука у Старој Србији било из црногорских Брда. Они су штитили народ и манастире. Највећи подвиг учинио је Петар Зоговић који је погинуо бранећи Дечане од турских зулумћара.

И тако често, српски јунаци, када воде борбу са Турцима, мисле на Косово, на погинуле јунаке и свете их. У ствари, освета је почела да се врши у току самога боја:

Ту је Милош са дba побратима
осветио Муратом Лазара.
Но остаде царство бадијаba
не плаћено ни роду bраћено.[21]

17. Исто, 55.
18. Исто, 56.
19. Марко Миљанов, *Живот и обичаји Арбанаса,* Титоград, 1967 (скраћено *ЖОА*), 131.
20. *ЖОА,* 200.
21. *ВПП,* 1557.

Отада сви који се боре са Турцима, у току вјекова, мисле на Косово. И једна мајка којој су погинули синови у Кучима кад је видјела турске лешеве на Фундини, рекла је: »Сад да су прости и они на Косову« што су изгинули.[22]

Косовски пораз и пад народа у турско ропство Марко Миљанов је сматрао великом народном несрећом и срамотом, па је тражио и на томе радио да српски народ извојује побједу над Турцима и изврши освету за петвјековно робовање. Писао је: нема починка ни одмора, ни мира док се не поврати држава и слобода. Зато упућује пријекор оним Србима, властодршцима, који су задовољни

прије но се створи и осветн
наше српско што је свеколико.[23]

Марко је записао са поносом ријечи једнога Турчина који је причао о Кучима: »Од ваше проклете крви најпрва (је) пушка на Турчина пукла по Косову«.[24] Као истинољубив приповједач Марко каже да није чуо у народу причу да су Кучи први повели борбу са Турцима, што значи да та прича није ни постојала. Он претпоставља да ово Турци причају јер мисле да су Дрекаловићи од Ђура Кастриота.[25]

Косово је, дакле, мистично, судбинско и завјетно поље које је у средишту памћења и од њега почињу све велике народне мисли и акције, преко њега се иде у прошлост и у будућност. Оно је прекретница између прошлости и будућности.

Марко Миљанов је изражавао неограничену вјеру у српску снагу, у борбу српског народа. Записао је: »О народе, великога духа, којега ти не сломи она сила која свијету страшило бјеше и свијету топузом над главом мааше«.[26] И на другом мјесту: »Нема силе у силу љуцку којој српско прегнуће главе дој не може«.[27] На више мјеста изражава наду и вјеру у српски народ и његову будућност. »Све муке које на српски народ падоше не могоше му свијећу угасити«.[28] Та нада заснива се на сазнању да српски народ не заборавља пораз на Косову и да тај »изгуб умије жалит«.

Поред наде коју полаже у прегаоце, борце, ратнике, Марко је призивао учене људе, научнике, писце да се боре за остварење

22. Марко Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва,* Титоград 1967 (скраћено: *Примјери*) 42.
23. *ВПП,* 1557.
24. *ПК* II, 81.
25. Исто.
26. *Завршно поглавље,* 64.
27. Исто, 75.
28. *ВПП,* 1526.

народних жеља. Поред бојног поља, респектовао је поље науке. И то представља нову компоненту у његовом мишљењу. »Срби су се кадри били покажеват сабјом у руке, али без поља науке 'рома и слијепа и' је срећа била«.[29] У томе духу писац позива младе људе:

да поноѣе царство и Косово
умом, сабјом, чим ко беґенише,
неће владат незналице више.[30]

У вези са Косовом, животом и опстанком српског народа, Марко Миљанов је често спомињао вјеру и цркву. За њега је вјера веома значајан елемент духовног бића народа. У једном примјеру чојства и јунаштва прича како су Црногорци, за освету Турцима који су у Голубовцима изгорјели цркву, у томе селу срушили џамију, и тако довели у исти положај хришћане и муслимане да се под ведрим небом моле богу.[31]

На исламизацију нашега народа Марко је гледао као на посљедицу косовског пораза, знао је да напуштање вјере предака доводи до губљења народности. Петар Бошковић је покрстио булу јер »мајка јој је ришћаница била«. Он сматра да на то има право и да га зато паша неће окривити.[32]

На једном мјесту Марко одређује значење израза »прави Турчин«. Они који хоће да буду »прави Турци« треба, по Марковим ријечима, »да науче турски језик, вас свој обичај да промијене, па османлијски да приме ка у Стамбол. . . да имају турски језик, оружје, ођело«.[33] Ислам је потиснуо народну традицију, памћење и сазнање о сродности неких црногорских са неким арбанашким племенима, али испод коре те промјене остало је сјећање на прошлост које избија у одређеним ситуацијама, нпр. у причи о Турчину кучког поријекла који је убио Турчина да би осветио непознатог Куча.[34]

Категорији чојства и јунаштва припада и држање своје вјере. То свједочи прича о Црногорцу који је пао у турско ропство и није хтио да прими ислам рекавши паши: »Није мене спасеније у турску вјеру но у турску сабљу и ришћанску вјеру«.[35]

У неким случајевима Срби су прихватили вјеру побједника да би сачували господство. О томе говоре ријечи Арслан-бега Мушовића

29. Исто, 1527.
30. Исто, 1559.
31. *Примјери,* 35.
32. Исто, 27.
33. *Завршно поглавље,* 39.
34. *Примјери,* 58.
35. Исто, 60.

који је за себе држао да је потомак чувеног српског властелина. У вријеме слабљења турске државе бег Мушовић је рекао сердару Шогу Николину из Жупе: »Немо' се надат, самару жупски, да ћеш ми ти судит, но ћу ја отист код кнеза, па ако не бидне другога лијека, није ми мука с ове три прста манут преко прси, јер сам ја потомак Топлице Милана. Стари су ми се за господство потурчили, а ја ћу се за господство покрстит, теке ти да ми не судиш но ја тебе ќа вазда«.[36] У овом случају као да је класни, социјални моменат избио у први план испред вјерског и националног.

Говорећи о исламизацији Арбанаса Марко је сматрао врлином тога народа што вјера не раздваја браћу и сроднике. Појаву превазилажења вјерских разлика у истом народу запазио је и у Херцеговини и истицао привржености тога народа заједничкој земљи.

За вјерске појмове, појаве и процесе употребљавао је разноврсне изразе, што говори о његовом познавању елемената вјере и историјских околности у којима се ширио ислам.[37] Према томе, Марко Миљанов је добро разликовао вјероисповијест од народности, није поистовјећивао та два појма, под називом Србин није подразумијевао само припадност православној вјери. То се односи и на друге припаднике ранијих покољења Црногораца.

Улогу владара у историји и животу народа сматрао је важном, чак пресудном, као и у савременој епохи. Као узорног владара истицао је цара Душана који је створио велику државу. У времену послије Косова високо је истицао историјску улогу Карађорђа, звао га је светим вођом који је дигао народ на устанак. Сматрао је да српски народ заслужује да има за владара вођу кога треба да красе врлине. Сматрао је да владар треба да живи и ради за потребе и у корист народа, а не за своје себичне интересе, да се жртвује за народ и државу, и да се одрекне престола у корист способнијега. Велику сметњу за остварење завјетне мисли видио је у династичкој борби за српски престо. Та борба се манифестовала у отимању о владарску круну. Говорећи о круни Марко наводи разне врсте овога знака највише власти. Према

36. *Завршно поглавље,* 46.

37. У Марковим рукописима често налазимо ове изразе: »ко се крсти и ко клања«, »било да се крстио или клања«, »неки се турчио, а неки латинио«, »превјерена браћа«, »ришћански народ«, »ришћанима је преврело«, »ришћаница«, »народ ускипје. . . не само српски и латински, који се крсти, но се у Турака учиње промјена«, »народ српски, арбанашки и турски«, »латини и Коћа«, »Влах и Турчин«, »нашла су се непозната браћа од три вјероисповиједи – српске, латинске и турске«, »католичка вјероисповијед«, »римокатоличка вјера«, »Лале је крштен по обреду римокатоличке цркве« итд.

његовим ријечима, круна може бити: јефтина, скупа, неумрла, небеска, земаљска, свијетла, себична, несебична и др. Круна још може бити: »часна, богомдана и богомпоштована, благословена, величанствена, никад потамјела«. То је круна од које би се српски владар одрекао у корист најбољега претендента.[38]

Небеска круна је она од које се одрекао свети Сава и дао примјер другима. Са таквом круном би се, каже Марко, Србин вјековима дичио. У размишљањима о круни и власти писац више пута изражава етички захтјев да се савремени владари који не могу да изврше велике историјске задатке, одрекну престола у корист бољега, јачега, већега. »Не граби се за круну која цијепа српство у комате«, обраћа се писац савременим владарима и претендентима на престо из супарничких династија Карађорђевића, Обреновића и Петровића. Тиме испољава вид патриотизма којим се издиже изнад владарског схватања дужности према народу и отаџбини. То говори у жељи да српски народ добије владара којим ће се поносити »што се оноликој муки одржâ и њега (владара) дочекâ, кои ће га осветит, ране излијечит, част и понос повратит«.[39]

Основна пишчева мисао из овога круга је да се наш народ натрпио туђих зулумћара и нажелио својих господара. Био је увјерен да је добар владар Србима потребнији него другим народима, али и Срби према своме владару имају веће обавезе и дужности него други народи. За толико вјекова робовања народ није имао свога владара, па се писац пита: хоће ли народ умјети да послужи владара, да му помогне да оствари циљеве и тежње народа. Замишљао је да то буде просвећен, праведан и душеван човјек којега ће, надао се, да дадне нека од династија српских. »То сам држао за дужност да сви живимо за њега, а он за српство.«[40]

Владареви доглавници треба да га чувају од непријатеља, а нарочито од њега самога, да му говоре истину и да му указују на слабости. Помози га истином, а не лажом. . . слабости му ћерајмо, а њега држимо«.[41] За негативан примјер односа народа према владару наводи одобравање и честитање непознатог ученог Србина књазу Данилу за злочинства која је учинио у Кучима у вријеме црногорске похаре. Ова неразумна честитка, како је Марко оцјењује и доживљава, била је повод за велику Маркову љутњу и расправу о овоме догађају и

38. *Завршно йоїлављe*, 57.
39. Исто, 36.
40. *ВПП*, 1532.
41. *Завршно йоїлављe*, 32.

шире, о улози владара у животу народа и о међусобним дужностима и односима књаза и народа. Још гори примјер односа Срба према своме владару су убиства два српска књаза, што Марко сматра издајом јер се њиховом смрћу зауставио напредак:

Да ни јада бише није било
но Даниле и књаз Мијајиле,
што би српске ране позледило
и напредак сваки поразило.[42]

У размишљањима о српском владару и народу Марко исписује и једну мисао која има трајно значење. Он је против владара који би да »насилно влада«, туђе народе да присваја јер тако »себе понижаје пред богом и људима«. Владари који »грабећи туђе, себе и царевину величајући с тијем дадну себе име звјерско, а царевини кратки вијек«.[43] По Марковим ријечима, насиљем створене државе »немају постојаноga вијека нити божега благослова. . . но скрате себе вијек грабњом туђега народа, туђега језика, туђе муке«.[44]

Марко Миљанов је давао велики значај владаревим сарадницима и помагачима. »Ако бидну добри Срби уж њега, и он мора добар бит и добро чињет«.[45] Много гњева излио је на властодршце, улизице и сатрапе који се налазе у близини владара, додворавају му се, метанишу му, лажно приказују његову личност и његове поступке. При овако негативном квалификовању ових људи војвода је могао имати у виду дворове средњовјековних владара како је на њих сачуван спомен у народу. За ту идеју могао је наћи упориште код Његоша који говори о негативној улози великаша у српској историји. А могао је имати у виду цетињски и београдски двор и утицајне личности на њима.

Марко критикује главаре који се боре за чинове и медаље. Он их види како прелазе од једне династије до друге и треће лајући на ону од које бјеже, а вртећи репом оној код које долазе.[46]

Једна од битнијих компоненти косовског мита је издаја чији је симбол Вук Бранковић. И Марко Миљанов спомиње Бранковића у својим размишљањима о пропасти српске државе и о поразу на Косову, и прије Косова:

Изгуби се Бранковић проклети,
утопи се радња издајника

42. *ВПП,* 1544.
43. *Завршно поглавље,* 33.
44. Исто.
45. Исто.
46. Исто, 80.

Вујичина и Вукашинова
у томиле лакомије Срба.[47]

За Марка је обнова некадашње српске државе био циљ вјековне борбе српског народа. На тај циљ је гледао као на косовски завјет. Често је спомињао распарчаност, раздробљеност, разбацаност српског народа, што је посљедица пораза на Косову. На једном мјесту Марко пише »да има неколико милиуна Срба кои су разбачени по туђије царевина и држава... сви су се... обрадовали када и' је одјекнуо глас да има неће у српску земју српски господар кои влада и о српству ради«.[48]

На Србију и Црну Гору гледао је као на слободне дијелове некадашње српске државе, који природно теже да се уједине, ослободе и присаједине остале српске крајеве и области. У томе чину нашега народа видио је остварење вјековног сна, завјетне косовске мисли, успостављање божанске правде, исцељење косовских рана и помен косовским јунацима. Марко издваја људе који умију »за вишу српску срећу мислит« од оних других, приземних жеља, који не виде даље и шире и који се боре за своје себичне, а не за општенародне интересе.

Према Марковој визији, будућа српска држава обухватала би Србију, Стару Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину. За овако замишљену државу са задовољством каже:

Та је земља српске царевине,
сваколика и нада и снага.[49]

У писму Нову Поповићу поводом аустријске понуде албанског престола каже о аустријском цару: »кад би га бог на добро обрнуо, па да сједини српство: Босну и Ерцеговину, Црну Гору, Србију и Стару Србију, па да је то српска краљевина. . . бисмо му свакојако добро жељели, више, ако се може, но што му зла сада желимо«.[50]

Поздрављао је свако помјерање граница ка тој замишљеној будућој држави. Због тога се радује успјеху војводе Миљана Вукова који »посуди своје племе, а послије освоји и посуди Србе и Турке око себе од Полице више Берана па до Ржанице близу Плава и све присаједини Црној Гори«.[51]

---

47. *ВПП,* 1544.
48. *Завршно поглавље,* 32.
49. *ВПП,* 1536.
50. *Марко Миљанов Нову Поповићу,* у: *Сабрана дјела Марка Миљанова,* Титоград, 1967, 150.
51. *ПК* II, 176.

Али његова политичка карта српских земаља није сасвим одређена, постојана и чврста. На једном мјесту, као дијелове будуће државе, спомиње Стару Србију, Босну и Херцеговину, Далмацију, Дубровник, Арвацку и Војводину, »па да с браћом заједно живимо.«[52] Не каже да ове земље и крајеве сматра српским, али жели да уђу у заједничку државу.

Са нестрпљењем је очекивао и желио почетак борбе српског народа против Турске за остварење вјековног сна о слободи и јединству. Зато оштро критикује оне Србе који одлажу коначни обрачун са Турцима за касније времена предајући га у руке новим генерацијама. О томе каже: Ко оставља борбу за ослобођење на сина, остао без сина.[53]

Марко Миљанов представља снажан израз патријархалног друштва, а у исто вријеме он је представник савремених тежњи свога доба. По његовом схватању српска прошлост и традиција чине неодвојиви елемент будућности.

Пораз на Косову видио је као посљедицу српске неслоге и мржње, те појаве је видио и код својих савременика,чак и владара и вођа српског народа. Сматрао је да се велики народни идеали о слободи и јединству не могу остварити ако се не отклоне старе негативности и не усвоје поуке из прошлости.

Велики значај придавао је односу владара према народу и народа према својим вођама. Вјеровао је у будућност српског народа, у његову борбеност и снагу, у свијест која садржи сјећање на велике успоне и поразе у прошлости. Увидио је да су за велике задатке, поред бораца и ратника, земљи потребни учени и способни људи. Сањао је о великој заједничкој слободној држави чије границе није најјасније видио и предвидио.

Jovan ČAĐENOVIĆ (Titograd)

MARKO MILJANOV ON THE FALL AND REVIVAL OF OLD SERBIAN STATE

(S u m m a r y)

In his major works, Marko Miljanov only occasionally and incidentally mentioned the Battle of Kosovo, the old Serbian state and its rulers. In his correspondence and some other,

52. *ВПП,* 1539
53. Исто, 1516.

mostly unpublished writings, however, he gave greater consideration to these issues, since these topich were in close relation to his understandindg of the freedom struggle of the Serbian people.

Exposed herein is the writer's view of the medieval Serbian state, its prominent rulers and of the defeat at Kosovo. He discussed historical and ethic themes such as disunity, memories of the old Serbian glory, the Kosovo disaster and the like. Also, the hope and belief in the restoration of the Serbian state as conceived in the Karađorđe's uprising; then the role of the ruler in the life of the people, the obligations of the people towards its master, etc. From his contemporaries, Marko Miljanov required unity and struggle against slavery.

To Miljanov's understanding and knowledge, the Serbian people had for centuries aspired to freedom and unity which constitute the fundamental import of the writer's life demonstrated a high degree of national consciousness and a strong all-Serbian patriotism.